

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
ALAPÍTÓJÁRÓL ÉS A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELSŐ ELNÖKÉRŐL

40
(II 5)

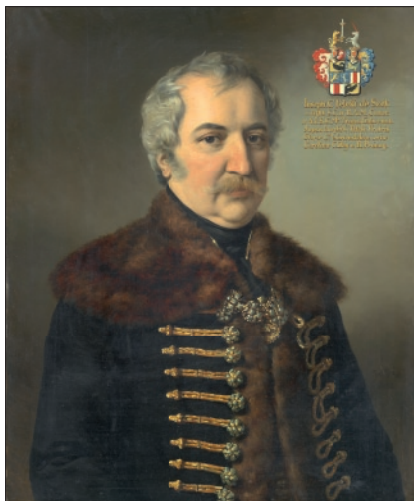
ÚJ SOROZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
ALAPÍTÓJÁRÓL ÉS A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELSŐ ELNÖKÉRŐL

Gróf Teleki József

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONES
BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

40₍₁₁₅₎
ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR ALAPÍTÓJÁRÓL
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELSŐ ELNÖKÉRŐL

SZERKESZTETTE:
MOLNÁR ANDREA

BUDAPEST

2019

Készült a Magyar Tudományos Akadémia,
valamint a 2019. évi Magyar Tudomány Ünnepe Programtanácsának
támogatásával

ISBN 978-963-7451-47-8
ISBN 978-963-7451-48-5 (pdf)
ISSN 0133-8862
DOI 10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI

Felelős kiadó:
Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

Tipográfia és tördelés:
FoKa art

Nyomdai munkálatok:
Alföldi Nyomda Zrt., 4027 Debrecen, Böszörményi út 6.
Felelős vezető:
György Géza vezérigazgató

A borítón Barabás Miklós: Teleki József portréja (1836),
a kép az Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményének tulajdona
A belső címlapon Barabás Miklós: Teleki József portréja (1842),
a kép a Szlovák Nemzeti Múzeum Bajmóci Vármúzeum tulajdona

TARTALOM

BEVEZETŐ	7
KOLLÁR ZSUZSANNA Tekintélyépítési stratégiák a Teleki családban	9
SZABÓ ÁDÁM A Teleki család és a könyvek	43
SZABÓ ÁDÁM Teleki-gyűjtemény az Akadémián. Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának története és rekonstrukciója	68
SALLAI ÁGNES – SZABÓ ÁDÁM Vegytan az Akadémiai Könyvtár alapító állományában	122
MÁZI BÉLA „...egy kis revolutio az Academiában is...” A Magyar Tudományos Akadémia heti üléseinek jegyzőkönyvei 1848. március 20. és 1849. július 2. között	145
HURSÁN SZABOLCS Batthyány-könyvtárak az Akadémiai Könyvtárban	196
FÜGGELÉK A gróf Teleki család könyvgyűjtő és könyvtáralapító tagjainak családfája	217
NÉVMUTATÓ	220

HURSÁN SZABOLCS

Batthyány-könyvtárak az Akadémiai Könyvtárban

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Batthyányakhoz köthető könyvanyaga az alapító Teleki-gyűjteményhez hasonlóan a könyvtár történetének meghatározó jelentőséggel bíró állománya, a kettő együtt képezte az 1844-ben megnyitott Akadémiai Könyvtár anyagának túlnyomó részét. A két könyvállomány azért is jelent különösen érdekes összehasonlítási alapot, mert az azokat gyarapító két mágnás família közül a Teleki erdélyi, református és hagyományosan inkább ellenzéki; míg a Batthyány dunántúli, katolikus és aulikus család volt. Fontos kiemelni, hogy a könyvtárakat gyarapító és adományozó Batthyányak a család legjelentősebb, hercegi ágáról származtak.¹ (1. kép)

Batthyány Gusztáv gróf Teleki József elnöknek 1838. szeptember 25-én írt levelében² ajánlotta fel az általa 30 ezer kötetesre becsült rohonci könyvtárát a Magyar Tudós Társaság számára.³ Fivére, Batthyány Kázmér (2. kép) néhány hónappal később követte példáját, és a Tudós Társaságnak ajándékozta kisbéri birtokának kisebb, ám értékesebb, 2660 kötetből álló⁴ könyvtárát.⁵ A Batthyány-könyvtár a korábbi adományokhoz képest teljesen más léptéket jelentett,⁶ kü-

lönösen akkor, amikor a Teleki-féle alapító állomány még nem volt fizikailag része a Tudós Társaság könyvgyűjteményének.

Az adományról a titoknokként a Tudós Társaság könyvtáráért is felelő Toldy Ferenc szolgál a legtöbb információval. Toldy Ferenc a Tudós Társaság könyvtárának első rendezője volt, és a Tudományos Akadémia önálló könyvtárhelyiségének 1844-es, ünnepélyes megnyitásakor tartott visszaemlékezésében olvashatunk a gyarapítókról.⁷ A Batthyány könyvtárak gyarapítása alapvetően az adományozók nagyszüleinek generációjához kötődik. A rohonci könyvtár túlnyomó részben az adományozók nagyapja, Batthyány Tódor gyűjtése, míg Toldy a kisebb kisbéri könyvtár gyűjtőjeként az ő testvérét, Batthyány József érseket említi. A rohonci könyvtár alapjait Batthyány Tódor és Batthyány József atyja, Batthyány Lajos nádor vetette meg. A két könyvtár között nemcsak méretükben jelentős a különbség, hanem megítélésükben is. A végül 25–26 ezer kötetesre becsült rohonci könyvtár átvételében a Tudós Társaságot először képviselő Nagy Károly a könyvtárát „*litteraturai szemét rakás*” kifejezéssel illette.⁸ Nagy Károly értesítése szerint a kisbéri könyvtár átadását is ennek ellensúlyozásaként ajánlotta fel Batthyány Kázmér. A rohoncival ellentétben a kisbéri könyvtár a kezdetektől elnyerte a Tudós Társaság illetékeseinek tetszését.

Adományozók és gyarapítók

A rohonci könyvtár adományozó Batthyány Gusztáv (1803–1883) testvérével ellentétben nem játszott jelentősebb közéleti szerepet és politikailag inkább kon-

1 Az összehasonlításnak ezt a módját Szabó Ádám kutatásai tették lehetővé, aki – a Batthyány-könyvtár feldolgozásához hasonlóan – fiatal kutatói ösztöndíj keretében dolgozza fel a Teleki-könyvtárát.

2 Batthyány Gusztáv levele Teleki Józsefhez, Rohonc, 1838. szeptember 25., MTAK Kézirat-tár, RAL [Régi Akadémiai Levéltár] 31/1838.

3 A Magyar Tudós Társaság a Magyar Tudományos Akadémia hivatalos megnevezése 1840-ig.

4 A kisbéri könyvtár köteteinek száma mindig ezzel a számmal szerepel a dokumentumokban, először: Nagy Károly levele Toldy Ferenchez, 1839. február 17., MTAK Kézirat-tár, Tört. 2.23.

5 A kisbéri Batthyány-könyvtár adományozásáról Nagy Károly levélben értesítette Toldy Ferenct. Nagy Károly levele Toldy Ferenchez, 1838. december 13., MTAK Kézirat-tár, Tört. 2.23.

6 Az 1830-as évek két legnagyobb gyarapodása Kresznerics Ferenc hagyatékának (1060 könyv-kötet több mint 200 ősnymtatvánnyal, kéziratokkal, pénzgyűjteménnyel) Teleki József által történő megvásárlásához és Marcibányi Livius adományához (apja, Marcibányi Márton 400 kötetből álló könyvtára) kapcsolódott.

7 Schedel [TOLDY] Ferenc, *Az akadémiai könyvtár rövid története s mibenléte. E' könyvtár ünnepélyes megnyitásakor dec. 23. 1844.* = *A Magyar Tudós Társaság évkönyvei* (VII), 1842–1844, Buda, 1846, 86–91.

8 Érdemes Nagy Károly vitriolos megfogalmazását egészében idézni: „Nem mulaszthatom el azonban ezen tárgy iránti véleményem kifejezését, mely röviden ez. Ki ezen ronda könyvtárt nem látta, legkisebb ideája sem lehet arról „mi egy litteraturai szemét rakás” a szó legkiterjedtebb értelmében. Valóban megfoghatatlan valami, miként lehetett annyi haszonvehetetlen nyomtatott papirost (vulgo könyv) összegyűjteni; én azt gondolom ezen könyvtár alapítói néhány boldogtalan könyv antiquariust rablottak ki, vagy különös szenvedélyből a legalávalóbb elmeszülemények nyomtatott példányai rőf vagy ölszámra vásárolták: ezen tüneményből én azt hozom ki, hogy jórésze a könyvtárnak a vitelbért meg nem éri, mit megbizonyítani nem nehéz.” Nagy Károly levele Toldy Ferenchez, 1839. január 25., MTAK Kézirat-tár, Tört. 2.23.

zervatív beállítottságú volt. Elsődleges elfoglaltságai közé tartozott a lóverseny,⁹ és a szabadságharc után végleg London és Anglia lett fő tartózkodási helye. Külföldről foglalkozott magyarországi tulajdonaival, és intézte testvére elkobzott birtokainak ügyét is. Batthyány Kázmér (1807–1854) a reformkor és a szabadságharc ismert politikai szereplője: a Védegylet elnöke, a Szemere-kormány külügyminisztere, kormánybiztosként fontos szerepet játszott a délvidéki harcokban, valamint az emigráció sajtóvitájában.¹⁰ 1847-ben kötött házassága a már férjezett Szapáry Antalné Keglevich Augusztával (1808–1879) jelentős politikai súllyal bírót tettnek bizonyult. A grófnő Poroszországban vált el és mindketten áttértek a református hitre. A katolikus egyház megkerülésével és az országnak a katolikus államvallást védő törvényeivel szemben véghezvitt cselekedet társasági botrányhoz vezetett, amely a politikai élet két fő, egyre jobban szembenálló tábora közti ellentétet is kiélezte.¹¹ A külföldön nevelkedő testvérek életében különösen fontos szerepet játszott a gyógyszerész végzettségű matematikus és csillagász Nagy Károly (1797–1868).¹² Amikor 1837-ben az Angliába költöző Gusztáv és az itthon maradó Kázmér Frankfurtban aláírják a birtokaik megosztásáról szóló szerződést,¹³ már bizonyára ismeretségben állnak Nagy Károllyal,¹⁴ akit 1836-tan a Tudós Társaság rendes tagjává választottak. Ő elsősorban Batthyány Kázmérra volt hatással, a róla tartott akadémiai emlékbeszéd Batthyány Kázmér alteregójaként említi.¹⁵ Nagy

- 9 Erről a szintén sportembernek tekinthető, egy időben állandó úszópartnerének számító Széchenyivel is értekezett. Batthyány Gusztáv és Széchenyi István levelezése, MTAK Kézirattár, K. 202/91–92; SZÉCHENYI István, *Napló*, Budapest, Gondolat, 1982, 1847. augusztus 9.; SZÉCHENYI 1982, i. m., 1156; 1847. augusztus 15. SZÉCHENYI 1982, i. m., 1159; 1847. augusztus 16. SZÉCHENYI 1982, i. m., 1160; 1847. augusztus 18. SZÉCHENYI 1982, i. m., 1161; 1847. augusztus 24. SZÉCHENYI 1982, i. m., 1163; lovagolnak is közösen, 1848. július 24. SZÉCHENYI 1982, i. m., 1291.
- 10 CSORBA László, *Batthyány Kázmér – emigrációban = Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*, Baranyai történelmi közlemények 1., A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, szerk. ÓDOR IMRE, ROZS András, Pécs, 2006, 161–185.
- 11 István főherceg nádor 1848 februárjában Batthyány Kázmérnak nem küldött meghívót pozsonyi báljára, amire az ellenzéki politikusok távolmaradással és ellenbál tartásával válaszoltak. VELIKY János, *Hogyan polgárosodott el a magyar arisztokrácia? (Batthyány Kázmér társadalmi és politikai szerepkörei)*, Századok, 2006, 751–787.
- 12 BAKOS József, *Nagy Károly 1797–1868 reformkori természettudós élete és munkássága*, Budapest, 1994, 45. Bakos a Batthyányak és Nagy Károly közötti levelezésről is beszél, bár további részleteket nem közöl erről.
- 13 FÜZES MIKLÓS, *Batthyány Kázmér*, Magyar história (27), Budapest, 1990, 15.
- 14 BAKOS 1994, i. m., 45–47.
- 15 KONDOR Gusztáv, *Emlékbeszéd Nagy Károly fölött*. Lásd *Értekezések a Matematikai Tudományok köréből*. V. kötet, I. szám, Budapest, 1879; megjelent még: *A Magyar Tudományos Akadémia kiadványai 1828–1950*, Budapest, 1978.

Károly tanította meg Batthyány Kázmért magyarra, és a természettudós radikális politikai nézetei feltehetőleg hatással voltak a grófra.¹⁶ Nagy Károly magyar nyelvű, elemi fokú ismeretterjesztő könyveinek 1837–38-as kiadását Batthyány Kázmér finanszírozta, ami mecénatúrájának kezdete volt. 1839-ben Batthyány Kázmér részt vett egy rövid életű gazdasági tanintézet alapításában Rohoncon, ahol Nagy Károly az első magyar nyelvű földgömböket készítette el 1840-ben.¹⁷ Feltételezhető, hogy a rohonci könyvtár adományozását is Nagy Károly szorgalmazta, ő kézbesítette Batthyány Gusztáv ajánlattevő levelét is Teleki József elnöknek.¹⁸

Toldy Ferenc szavai szerint a rohonci könyvtár legrégebbi része Batthyány Lajos nádorhoz fűződik. Batthyány Lajos (1696–1765) a magyar történelem kiemelkedő politikai pályafutást magáénak mondható alakjának számít, ő volt az ország utolsó nemzeti nádora.¹⁹ Kancellárként az 1741-es pozsonyi országgyűlésen kulcsszerepet játszott az ország rendjeinek Mária Teréziát támogató állásfoglalásában. Testvére, Batthyány Károly József (1697–1772) is egyedülálló pályát futott be. Az osztrák örökösödési háború eredményes hadvezére és főudvarmesterként 1749 és 1763 között a későbbi II. József (és egy időben II. Lipót) nevelője volt.²⁰ Számtalán könyvgyűjteménnyel rendelkezett.²¹ Batthyány Lajosról szólva mindenképpen említenünk kell anyja, a nagy műveltségű és könyvszeretetéről híres Strattmann Eleonóra személyét (1672–1741). A bécsi udvarban szépségével

- 16 Széchenyi István elretentő példaként emlegeti naplójában Nagy Károly *Daguerrotyp* című művét. Batthyány Kázmér emlékirataiban ugyanakkor egy angol módra liberális, konzervatív felfogású politikus képe rajzolódik ki. SZÉCHENYI 1982, i. m., 961. Nézeteire továbbá: VÖLGYESI Orsolya, *Batthyány Kázmér az 1839/40-es és az 1843/44-es országgyűlésen = Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete*, Baranyai történelmi közlemények 1., szerk. ÓDOR Imre, ROZS András, Pécs, 2006, 9–29; VELIKY János, *Batthyány Kázmér a Védegylet élén = uo.* 29–38.
- 17 BAKOS 1994, i. m., 79–5.
- 18 Nagy Károly tudósítja Teleki Józsefet Batthyány Gusztáv könyvtárajánló leveléről. Bécs, szeptember 30., MTAK Kézirattár, RAL 31/1838.
- 19 Tehát nem a Habsburg-Lotaringiai házból származó nádor. Batthyány Lajos 1751 és 1765 között töltötte be a tisztséget.
- 20 A hercegi címet 1764-ben hivatalosan a József trónörökös nevelésében betöltött munkálkodásért kapja.
- 21 Batthyány Károlynak bécsi rezidenciáján, valamint trautmannsdorfi kastélyában összesen kb. 3000 kötetes könyvtára volt, melynek jó része Körmendre került. Ötvös Péter, *Egy főúri könyvtár 1772-ből*, Magyar Könyvszemle, 1987, 1–9. Az állományból kb. 2000 kötet ma is az Iparművészeti Múzeum Könyvtárában található. DOBRI Mária, *A körmendi Batthyány-Strattmann könyvtár = A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, szerk. NAGY Zoltán, Körmend, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 325–330.

tündöklő, fiatalon megözvegyülő nőt – férje Batthyány (II.) Ádám (1662–1703) – különleges kapocs fűzte Savoyai Jenőhöz.²² A kultúra és művészet iránt egyaránt fogékony páros többször is megfordult Rohoncon.²³ A Batthyány Lajoshoz köthető bécsi könyvtárolmányról az Akadémiai Könyvtárban meglevő katalógus tanúskodik 1743-ból, melynek gazdag politikai és diplomáciai anyaga feltehetőleg Savoyai Jenő, míg a nő- és szépirodalom Strattmann Eleonóra révén került a könyvtárba.²⁴

Toldy Ferenc a rohonci könyvtár gyarapítójaként elsősorban Batthyány Tódort említi (1729–1812).²⁵ Batthyány Tódor (3. kép) kimondottan gyakorlatias beállítottságú egyéniség volt és tevékenységének fő vonalát a birtokaihoz kapcsolódó és szerteágazó (bányászati, fémipari, textilipari) vállalkozásai határozták meg.²⁶ A birtokain termelt, elsősorban mezőgazdasági árut a kor viszonyainak megfelelően vízi úton kívánta piacra juttatni, több kereskedelmi hajója járta a horvátországi birtokok Bécs és a Fekete-tenger közti folyami útvonalát. Az 1770-es években a horvátországi Kulpa folyó egyik hajózható csatornájának kiépítésén tevékenykedett. Az utókor szemében életének fő művét az árral szembeni hajózás érdekében végzett kísérletei jelentik, melyek képletes megkoronázását jelenti az újszerű hajóépítési módra 1793-ban kapott szabadság.²⁷ Az 1790-es években Pozsony és Bécs partjainál felbukkanó, mindenféle kívülről látható segédeszköz nélkül haladó, egyedülálló kinézetű hajói a figyelem középpontjában álltak.²⁸ Toldy Ferenc visszatekintésében Batthyány Tódort bemutatva arról is beszél, hogy „1790-ben az irodalom’ útján is a’ m. alkotmány’ érdekében bátran felszólaltáról nevezetes lett.”²⁹ Toldy itt minden bizonnyal Batthyány Tódornak a II. Lipót koronázására írt

22 ZSÁMBÉKY Mónika, *A Batthyány hercegek özanyja, Strattmann Eleonóra: egy regényes életút vázlatja*, Vasi Szemle, 2006, 716–717.

23 ZSÁMBÉKY 2006, i. m., 720.

24 Batthyány Lajos könyveinek katalógusa. [1743]. MTAK Kézirattár, Könyvészet 2-rét 11.

25 Batthyány Tódor (1729–1812), németesen Theodor, a régebbi irodalomban Tivadar néven szerepel, viszont az időközben kialakult gyakorlat szerint Tivadar névvel rendszerint a dualizmus kori politikusra, Batthyány Tivadarra (1859–1931) szokás hivatkozni.

26 Harald PRICKLER, *Der Eisenbergbau Ludwig Batthyáns zu Bocksdorf-Stegersbach-Loipersdorf (1745–ca. 1770)*, *Burgenländische-Heimatblätter*, 1984, 64–75.

27 BÍRÓ József, *Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei*, A Közlekedési Múzeum Évkönyve I., 1971, 239–264.

28 TŰSKÉS Anna, *Batthyány Tódor hajóinak képzőművészeti ábrázolásai*, Művészettörténeti Értesítő, 2004, 173–179.

29 Toldy még közismertként idézte a művet. TOLDY 1844, i. m., 88. Ballagi Géza 1888-ban a mű tartalmáról már a szerző említése nélkül ír. BALLAGI Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Budapest, 1888, 369.

német nyelvű könyvére utal.³⁰ A mű megírásának indítékát az *Ein unpartheiisches aber lautes Wort über die Staatsverfassung des Königreichs Ungarn* című röpirat jelentette, amely a közteherviselést, a hűbéri rendszer eltörlését és a nemesség privilégiumairól való lemondását sürgeti II. József szellemében.³¹

Batthyány Tódor említett művében II. József politikájának egészét elítéli és azt zsarnokságnak minősíti. Teljes egészében támadja a jozefinizmust, az alkotmányosság kérdéseit, az adó- és vámrendszeren, a kereskedelmi politikán keresztül egészen az egyházpolitikáig. Eközben elismeri bizonyos változások szükségességét, például a nemesi felkelés intézménye és a hűbéri rendszer reformja tekintetében.³² A művet áthatja a jozefinizmus (és ezzel együtt a teljes felvilágosodás) ádáz hangneme, konzervatív nézőpontú kritikája. Az ország gazdasági felemelkedésének programját a közlekedés, elsősorban vízi közlekedés fejlesztéséhez kapcsolja.³³ A Fiumében házat építtető Batthyány Tódor döntő szerepet játszott abban, hogy Fiumét 1776-ban a Szent Korona országaihoz, majd 1779-ben kimondottan a Magyar Királysághoz csatolták. Az ezt megelőző fáradozásaiért hálából 1776-ban a város díszpolgára lett.³⁴ Hajóépítői, feltalálói és gazdasági működése során műszakilag képzett személyek lettek munkatársai,³⁵ bányáiban angol mérnököket foglalkoztatott.³⁶ Batthyány Tódor legérdekesebb kapcsolata talán François de Tott báróhoz (1733–1793) fűződik, aki francia diplomataként és hadmérnökként

30 *Wiederlegung des falsch genannten unpartheiischen Worts an die Bürger von Ungarn zur Beherzigung vor der Krönung ihres Königs. Zugleich mit wichtigen anderweitigen Erinnerungen. Auch von einem ungarischen Edelmann.* A mű szerzőjeként Batthyány Tivadar Szily Kálmán, az Akadémia főkönyvtárnoka azonosítja 1917-ben, *Magyar Könyvszemle*, 1917 (25), 265–266.

31 BALLAGI 1888, i. m., 366–369.

32 *Uo.*, 369–370.

33 TÓTH Ferenc, *Egy nemzeti érzelmű kozmopolita (Adalékok a hajóépítő gróf Batthyány Tódor életrajzához)*, Vasi Szemle, 2003/4 (57), 487.

34 Saját támlásszéket tartottak fenn számára a város tanácstermében és Szent Vid városvédő-szent napján viaszgyertyát is gyújtottak tiszteletére. FÉST Aladár, *Hogyan és mikor lettek a Batthyány grófok fiumei patriciusokká?*, Fiume Kereskedelmi, Tengerészeti és Társadalmi Lap, 1892. május 29. [XI. 22.]

35 Árral szemben úszó hajójának 1797-es bécsi és pozsonyi útján Joseph Max Freiherr von Liechtenstern báró (1765–1828), a Bécsben 1790 és 1797 között működtetett Kozmográfiai Intézet vezetője volt a segédje, aki a geográfia tudománya, valamint az atlaszkiadás terén tett szert hírnévre. POLSTER 2014, i. m., 218–219; *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band 15 (1866), 171.

36 A pinkafői széntelepeken munkálkodott William Blakey, akinek segítségével Theodor a gőzenergia előnyeivel is megismerkedett. Karl Jordan, a borostyánkői timsó és vitriolműveket vezetett egy időben és Blakey-hez hasonlóan szintén írt technológiai tárgyú műveket. POLSTER 2014, i. m., 210.

futott be kiemelkedő pályafutást az Oszmán Birodalomban és a krími tatárok között tevékenykedve.³⁷ Az 1838-ban adományozott rohonci könyvtár anyaga jól mutatja, hogy Batthyány Tódor politikai érdeklődése, gazdasági tevékenysége, hajózási kísérletei szoros viszonyban álltak olvasmányáival.

Ahogy arról már korábban szó volt, Toldy Batthyány Tódor bátyját említi a kislévi könyvtár gyarapítójaként: Batthyány József (1727–1799) a papi pályán rendkívül gyorsan emelkedett. (4. kép) 1759-ben erdélyi püspök, 1760-ban kalocsai érsek,³⁸ majd 1776-tól esztergomi érsek lett. A katolikus egyház érseksége idején jelentős krízisekkel nézett szembe. Érsekként a kezdetektől fogva kifejezte egyet nem értését II. József rendelkezéseivel, különösen, ami a szerzetesrendek feloszlását, a cenzúrának az egyház kezéből való elvételét és fellazítását, valamint a türelmi rendeletet illette.³⁹ VI. Piusz pápa 1782-es történelmi jelentőségű bécsi látogatása idején ő volt a fő közvetítő a pápa és a császár között.⁴⁰ Batthyány József tudatosan törekedett magyar vonatkozású történelmi könyvek és iratok gyűjtésére. Kalocsai érsekként vásárolta meg Bél Mátyás (1684–1749) országleírását – *Notitia Hungariae novae historico-geographica* – annak özvegyétől.⁴¹ Az általa gyűjtött kéziratok együttese képezi az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményét.⁴² Pray György, a neves jezsuita történetíró 1781-ben felvetette, hogy az érsek által tudatosan magyarországi perspektíva mentén gyarapított pozsonyi érseki könyvtár alakítsa közkönyvtárrá.⁴³ A gyűjtemény tervszerű fejlesztésére és karbantartására vonatkozó terveket halála szakította félbe.⁴⁴ Az ő pártfogoltja

37 François de Tott a Rákóczi-szabadságharc után franciaországi emigrációban élő Tóth Ferenc fiaként született. A franciaországi Douai katonai helytartójaként, mint köztudottan királypárti érzelmű tiszt volt kénytelen elhagyni az országot, közvetlenül az 1789-es forradalom kitörése után. Németalföldi és svájci tartózkodása alatt találkozik Batthyány Tóddal, aki tarcsafürdői birtokán kínál szállást az emigránsnak. Tóth Ferenc, *Egy magyar származású francia diplomata életpályája – François de Tott báró (1733–1793)*, Budapest, 2015. Tóth Ferenc, *Egy tarcsafürdői emlék (Báró Tóth Ferencről [1733–1793])*, Vasi Szemle, 2001/1 (55), 31–42.

38 MAMÜL 2003, 313.

39 BALLAGI 1888, i. m., 130–133, 139–142.

40 POLSTER Geit, *Die ältere Linie der Familiengeschichte im 18. Jahrhundert*. Teil 4: Kardinal Josef Graf Batthyány, *Burgenlaendische-Heimatblätter*, 2001, Heft 4, 11–32.

41 KELECSÉNYI Gábor, *Múltunk neves könyvgyűjtői*, Budapest, Gondolat, 1988, 159.

42 BEKE Margit, *Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményének katalógusa*, Budapest, 1991, 9–10.

43 VÉRTESY Miklós, *Magyar könyvtártörténet*, Budapest, Gondolat, 1987, 137.

44 KÖRMENDY Kinga, *Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, a ferences rendház és a Babits Mihály Városi Könyvtár állományának történeti áttekintése*, Magyar Könyvszemle, 1991/1–2 (107), 36.

volt az 1784-es nyugdíjazása után néhány évig Esztergomban élő Katona István jezsuita történetíró. Marczali Henrik Albert herceg, királyi helytartó szavait idézve így jellemzi Batthyány József esztergomi érseket: „Különös hogy ne mondjam, komikus külseje alatt, helyesen működő ész, igaz és beható szellem rejtett, és mivel ezzel nála nagy természetes ékesszólás vala összekötve, szava igen nyomatékos volt, annál is inkább, mert az országot teljesen ismerte.”⁴⁵

A rohonci könyvtár

A Tudós Társaságnak adományozott két Batthyány-könyvtár 1838–39-es állományáról nem maradt fenn lista (mint ahogy a bekerülő Teleki-könyvtárról sem).⁴⁶ A rohonci könyvtár már a Tudós Társaság tulajdonába kerülésekor meglehetősen áttekinthetetlen állapotban volt. A könyvtár átadásának előkészítésével Batthyány Gusztáv részéről megbízott – közelebbről nem ismert – Kurzweil nevelő határtalan koszról és teljes rendtelenségről számol be.⁴⁷ Nagy Károly már említett, elmarasztaló minősítését érdemes kritikával kezelni, egyrészt mert ideje sem lehetett a könyvtár alaposabb szemrevételezésére (és már meglehetősen korán, 1838. december 13-án kelt első levelében hasonlóan ír a könyvtárról). Másrészt, amint arra Vekerdi László rámutat,⁴⁸ világjelenség volt a korabeli értelmiség körében a könyv kritikája, amely a múlt hagyatékát, különösen a könyveket, az élet értéktelen melléktermékeként könyvelte el.⁴⁹ Vekerdi példája a jelenségre, Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című verse azért is lehet kézenfekvő, mert amikor a költő 1844-ben meglátogatta az Akadémia Könyvtár ünnepélyes megnyitását előkészítő Toldy Ferencet, a könyvtár állományának legalább jó harmad részét még a Batthyányak könyvei tették ki.⁵⁰

45 Pallas Nagylexikon, szerk. MARCZALI Henrik, 1893, 738.

46 Lásd e kötetben Szabó Ádám tanulmányát a Teleki-könyvtár rekonstrukciójáról.

47 Kurzweil nevelő írása, MTAK Kézirattár, K. [Könyvtár] 801. 1839/1.

48 VEKERDI László, *A természettudományok és a matematika az Akadémiai Könyvtárban = Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből*, szerk. REJTŐ István, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1976, (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, 2.), 26–36.

49 VEKERDI 1976, i. m., 29–30.

50 „... a 30,000 kötetre menő két B-könyvtár [melly egy végtelen chaosz volt inkább, mint könyvtár, általam rendeztetett]” – írta Toldy a rohonci Batthyány-könyvtárról. Toldy Ferenc könyvtári működéséről kér bizonyítványt a Magyar Tudós Társaságtól, MTAK Kézirattár, Tört. 2-rét 15/a.

Toldynak nemcsak az átvételnél, hanem a már Pestre szállított könyvtárak felállításánál is jelentős nehézségekkel kellett szembenéznie, elsősorban a helyhiánnyal. Jellemző, hogy a Rohoncra érkező 37 láda hetekig a Tudós Társaság akkori székhelyéül szolgáló Trattner–Károlyi-ház udvarán állt.⁵¹ A Tudós Társasághoz érkező könyvanyagról szóló beszámolók kapcsán érdemes kiemelni, hogy a rohonci könyvtárral kapcsolatos kifogások elsősorban annak fizikai állapotát illették, még a kritikus Nagy Károly is érdemesnek tartott volna tízezer kötetet díszesen bekötetni⁵² (ami nem történt meg). Toldy Ferenc, miközben a tartalomra vonatkozóan is megfogalmaz negatív kritikát a rohonci könyvtárról,⁵³ egyben méltatja a könyvtár 18. századi politikai-történelmi, műszaki és gazdasági irodalmát.⁵⁴

Érthetővé válnak a rohonci könyvtár 1838–39-es állapotáról közöltek, ha megpróbáljuk rekonstruálni a rohonci könyvállomány eredetét. Bár a rohonci könyvtár átadásáról nem maradt fenn lista, több, a könyvanyag egykori használatához kapcsolódó könyvkatalógus ma is megtalálható az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. Ezek jól mutatják, hogy a rohonci könyvtárban 1838-ban található tetemes könyvanyag több, különböző helyen levő könyvtár Rohoncra szállításával halmozódott fel, minden bizonnyal elsősorban a könyvanyagot szerző Batthyány Tódor fiának, Batthyány Antal Józsefnek köszönhetően. A katalógusok mellett a könyvszámlák és egyéb jegyzékek szerint Batthyány Tódor könyvgyűjtő tevékenysége nem egyetlen helyre összpontosult, hanem uradalmaiban egy valóságos könyvtári hálózatot tartott fenn. Legnagyobb könyvtárai Bécsben és Rohoncon voltak. Ezeken kívül volt könyvtára az ország nyugati részén fekvő Batthyány-törzsbirtokokon: Borostyánkő (Bernstein), Lipótfalva (Loipersdorf), Tarcsafürdő (Bad Tatzmannsdorf), Nagyszentmihály (Großpetersdorf); Baranya megyében: Üszög, Mozsgó, Siklós, Somodor; Horvátországban: Ozalj, Bród, Grobnik. Fontos említeni a gróf uradalmához kapcsolódó gazdasági tevékenységet: Borostyánkőn kén- és rézbányászat, Lipótfalván vASFeldolgozás folyt; szintén vas- és rézbányászat horvátországi birtokain, Ozaljbán és Tarcsafürdőn pedig szövetgyára volt. Könyveit nemcsak magának, hanem a birtokai igazgatásában eljáró személyeknek, tisztartóknak, titkároknak, mérnököknek is gyűjtötte. Batthyány

51 Toldy Ferenc tudósítása a rohonci és kisbéri könyvtárak átvételéről Teleki József elnök számára. 1839. május. 12., MTAK Kézirattár, K. 801. 1839/2.

52 1839. január 25., MTAK Kézirattár, Tört. 2.23.

53 „...becse a számmal arányban nem áll; mert e könyvtár épen nincs rendszeresen gyűjtve”, Toldy Ferenc jelentése a Tudós Társaságnak a könyvtárról és a Batthyány-könyvtárak átvételéről, 1839. május 20., MTAK Kézirattár, RAL 61/1839.

54 MTAK Kézirattár, RAL 61/1839. május 20.

Tódor halála után a Rohoncra került könyvek a korábbi használati módtól elszakadva természetesen már nem képezhettek szerves gyűjteményt és így állhatott elő az az állapot, amelyben a könyvtár 1838-ban fogadta az átvételére érkezőket.

Míg a Teleki-könyvtáraknál szándék volt az állomány külön kezelésére és a könyveket a Teleki-állományhoz tartozást mutató pecséttel látták el,⁵⁵ a Batthyány-könyvtáraknál nem történt hasonló rendelkezés. A Batthyány-féle adománnyal érkezett könyvek azonosítása azonban többnyire így is lehetséges. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és törökbálinti raktárában a könyvek egy jelentős hányadában fellelhető Batthyány Tódor neve. Vagy teljes alakban (általában, mint Theodor Batthyány), vagy a nevet rövidítve, gyakorta – leg többször a szakrend szerint is csoportosított könyveknél – G.T.B. (Graf Theodor Batthyány) vagy G.B., még többször ceruzával, feltehetőleg saját kézzel írva TB (Theodor Batthyány) formában. Szintén ismertetőjele a könyveknek egy jellegzetes, egyszerű papírkötés, amellyel Batthyány Tódor valamikor 1800 körül látta el könyveinek egy nagyobb csoportját. A kötéshez használt papír színe az eredetileg német nyelvű szakrendi besorolásra is utal.⁵⁶

Az állomány szemrevételezése során számos további, a Batthyány-kötetekre jellemző indikátor is megállapítható. A már azonosított köteteken található korábbi posszessorok megfigyelése az imént felsorolt jelek hiányában is segíti az azonosítást. A Batthyány-könyvtárba számos könyv került más nyugat-magyarországi nemes család könyvtárából. A legtöbb ilyen könyv a dombóvári Dombay családtól való, köztük is egy bizonyos Joseph Gottfriedtől, akinek legtöbb bejegyzése a bécsi könyvvásárlás pontos idejét is rögzíti az 1720 és 1770 közötti időtartamban. Több családot és személyt, könyvkereskedést, olvasókönyvtárat találni, amelyek ex librisének vagy más posszessorbejegyzésnek előfordulása esetén gyakorlatilag biztosra vehetjük az 1838–39-ben adományozott Batthyány-anyaghoz való tartozást. A rohonci Batthyány-könyvtárhoz való tartozás meglehetősen árulkodó jele a könyv sérült vagy viseltesebb külsője. Mindezeknek az indikátoroknak a teljes, vagy részleges hiányakor (pl. gyakori a ragasztott ex libris leszakadása) a meglevő katalógusok szolgálhatnak döntő segítséggel az adott kötet azonosításához. A könyvtár számos kötetének van az azonosítás szempontjain túl is figyelemre méltó bejegyzése. Ilyen például Batthyány Boldizsárnak, Batthyány Lajos nádor

55 SALLAI Ágnes, SZABÓ Ádám, *Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei*, Magyar Könyvszemle, 2018/4 (134), 387–388.

56 Mezőgazdaság – zöld; technológia – rózsaszín; természet – világoszöld; gazdaság – narancssárga; enciklopédia – bordó; orvosi – sötétkék; földrajz/politika – világoskék.

nagybátyjának bejegyzése egy 1693-as olasz nyelvű nyelvtani kötetben: „*Comes Balthasar de Batthyán*”.⁵⁷ Hasonlóan érdekes bejegyzést írt Batthyány Tódor egy francia hadtudományi munkába,⁵⁸ miszerint a művet kedves nagybátyjától, a hadvezér Batthyány Károlytól kapta 1751-ben. Több műben is szerepel bejegyzés, amelyben Batthyány Tódor összegzi az adott, pl. ásványtani, geológiai, politikai műben olvasottakat.

Érdemes idézni Toldy felsorolását a rohonci könyvtár hangsúlyos témáiról: nemzetek közjoga, pénzügy-kereskedelem, politikai pamphletek, természet-, vegy-, ásvány-, bányásztudomány; gazdaságtudomány; műtani (technológiai, műszaki) monographiák; hajózás, abroszok (térképek), utazások; enciklopédiák, folyóiratok.⁵⁹ A lista jól mutatja, hogy a legnagyobb szakok mindegyike jellegzetes módon kötődik Batthyány Tódor alakjához. Batthyány Tódor földrajzi, műszaki és technikatörténeti gyűjteményének különleges értéke már 1893-ben is ismert volt, legalábbis Tóth Lőrinc említi Batthyány Kázmér nagyapjának érdemeit ecsetelve.⁶⁰ Az állomány ezen részével többen is foglalkoztak.⁶¹ A rohonci könyvtár egyetlen igazán ismert, csaknem világhírű kötete azonban nem éppen egy gyakorlatias munka. Toldy Ferenc az Akadémiai Könyvtár 1844-es ünnepélyes megnyitásakor mondott visszatekintőjében a rohonci könyvtár méltatásakor már külön említi a megfietlen írásjeleivel a mai napig kriptográfiai rejtélyt jelentő Rohonci kódexet.

57 [Jacques Du Bois de Gomicourt] Nuova gramatica francese, spiegata in italiano nella quale s'insegna con facilità à leggere i libri antichi, e moderni, & à scriuere secondo l'uso d'oggi. Roma, MDCXCIII. (1693), Isk.O.1871

58 Memoires sur la Guerre ou L' on a rassemblé les maximes les plus necessaires dans les operations de l' Art militaire. A Amsterdam, MDCCXXX. (1730), Hadtud.O.297

59 1839. május 12., MTAK Kézirattár, K. 801. 1839/2.

60 „A család több ezer kötetre menő rohonci könyvtárát, melyet nagyatyja, Tivadar gróf, gyűjtött, Gusztáv bátyjával egyetértve az akadémiának ajándékozta. Tivadar gróf ugyanis szenvedélyes barátja volt a tengernek s Fiúmnak, a magyar tenger gyöngyének, és kedvelője a mechanikának, ki a gőzhajók behozatala előtt saját géperővel mozgó vízi járművek építésén fáradozott, s gazdag mechanikai könyvtárt szerzett.” Tóth Lőrinc, *Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai I.*, Budapesti Szemle, 1893, 74. füzet, 333.

61 A könyvtárak állományával eddig ketten foglalkoztak egy-egy részterületre koncentrálván. Mialkovszky Mária 1972-es doktori disszertációjában elsősorban az 1805-ös bécsi katalógusra alapozva vette számba Batthyány Tódor műszaki és természettudományos tájékozottságát. MIALKOVSKY Mária, *Batthyány Tódor gróf gazdasági és művelődéstörténeti jelentősége*, Doktori disszertáció, ELTE, 1972. A technikatörténész Endrei Walter a könyvkatalógusokat és könyvszámlákat felhasználva 1991-ben közölt rövid áttekintést a teljesség igénye nélkül, a gróf természettudományos érdeklődését általánosságban tárgyalva. ENDREI Walter, *Batthyány Tódor műszaki könyvtára*, Magyar Könyvszemle, 1991/1–2., (107), 141–145. ENDREI Walter, *Batthyány Tódor műszaki könyvtára, Technikatörténeti Források*, 3. füzet, Budapest, 1995.

A kishéri könyvtár

Ahogy a Batthyány Tódorhoz köthető köteteket egyértelműen köthetjük a Rohoncra adományozott könyvtárhoz, annál problematikusabb, hogy melyek voltak azok a kötetek, amelyek a Toldy Ferenc által Batthyány Józseffel azonosított kishéri, 2660 kötetes állományhoz tartoztak. Toldy Ferenc egyértelműen állítja, hogy a könyvtár gyűjtője Batthyány József érsek volt, adódik a kérdés, hogy ezt mi alapján tehetette. Kishér (5. kép) azonban nem az érsek tulajdona volt, hanem testvéréé, Batthyány Tódoré, amit apjától, a nádortól örökölt, és aki az uradalom könyvekkel való ellátását is irányította (legalábbis egy időben), ahogy arról egy 1777-es, udvarmesterének eljuttatott könyvjegyzékből értesülünk.⁶² Fontos kiemelni, hogy Batthyány Józsefnek nem volt exlibrise és posszessorbejegyzése sem ismert (a jelentős részben általa gyarapított Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban sem találunk ilyet). Az Akadémiai Könyvtárban egyetlen, a Batthyány-féle könyvadományhoz kapcsolódóan bekerülő katalógus van, amely kimondottan Batthyány József nevéhez kötődik. Az, hogy az ezeken szereplő kötetek részét képezik-e az 1838-as könyvadománynak, egyelőre kérdéses.⁶³ A kishéri könyvtárhoz tartozó könyvekről egy bizonyos, jellegzetesen beragasztott fül árulkodik, az 1813-as kishéri katalógusok anyagához kötődően. (6. kép) Bonyolítja a képet, hogy 1817-ben a kishéri könyvállomány jelentős részét Rohoncra szállították, így arra, hogy az MTA Könyvtár kishéri katalógusain levő könyvek közül melyek képezték az 1838-as adomány anyagát, csak a további részletes áttekintés fog pontos válasszal szolgálni. Toldy Ferenc a kishéri könyvtár művei közül egyetlen egyet említ, Claude Fleury abbé (1640–1723) nagy egyháztörténetét.⁶⁴ Fleury abbé művének az is sajátossága, hogy nem szerepel a kishéri nagykönyvtár 1817-ben Rohoncra szállított kötetének jegyzékén, bizonyítva, hogy az 1817-es katalógusról hiányzó művek már később sem kerültek Rohoncra.

62 Bibliográfiai tárgyú iratok Batthyány Tivadar hagyatékából. [Könyvszámlák, megrendelések, jelentések.] 71. *Specification deren in Kishér von Sr. Excellenz übergebenen Bücher.* (1777 Decemb.), MTAK Kézirattár, Könyvészet 2-rét 9.

63 Az 1795-ben a pozsonyi primási rezidencia könyveit – legkisebb fiútestvére, az ekkorra már elhunyt Batthyány Fülöp (1735–1795) könyveivel együtt – számba vevő katalóguson az érsek 917 műve szerepel. MTAK Kézirattár, Könyvészet 2-rét 7. *Catalogus Librorum Excellentissimi Dni Comitis Philippi a Batthyán In Bibliotheca Em. Cardinalis in Residentia interiori existentium Primatialia.* MTAK Kézirattár. Könyvészet 2-rét 7. B) *Catalogus Bibliothecae Eminentissimi Domini Cardinalis a Batthyán Librorum in Residentia Primatiali Civitatensi existentium.*

64 1839. május 12., MTAK Kézirattár, K. 801. 1839/2.

Ha szemügyre vesszük az 1817-ben Rohoncra szállított anyagot, azt állapíthatjuk meg, hogy a történelmi, irodalmi művek, életrajzok, útleírások maradtak Kisbéren, a praktikus vonatkozású (pl. orvosi, mezőgazdasági, jogi, filozófiai, vallásos) művek pedig szinte kivétel nélkül Rohoncra lettek szállítva. Batthyány Antal József (1762–1828) volt az, aki Kisbéren egy modern, érdeklődését, szórakozását szolgáló és nem mellesleg uradalma ékességének számító könyvtárat kívánt kialakítani, Rohonc pedig a nem használt könyvek lerakata lett.

A két főnemesi könyvadomány – összehasonlítás

A könyvállományok összehasonlításával arra kaphatunk választ, miként egészítette ki az 1838-ban adományozott Batthyány-könyvtárak anyaga az alapító Teleki-könyvállományt. Az összehasonlítást leginkább a régi szakrendszer szerint elhelyezett könyvek alapján kézenfekvő megtenni.⁶⁵ Fontos kiemelni, hogy míg a Teleki-állomány feltárása alapvetően befejezettnek tekinthető, addig a Batthyány-állomány feltárása még folyamatban van és az itt közölt számokat is ekképp kell tekinteni.

A Teleki-könyvtárakhoz köthető művek aránya a magyar vonatkozású általában jóval magasabb a Batthyány-könyvállományhoz viszonyítva. A magyar irodalom szakon 73 Teleki-bélyegzővel ellátott mű található, míg egy sem került Batthyány vonatkozásúként azonosításra, jóllehet a katalógusok alapján volt néhány ilyen mű. A magyar jog (145 Teleki, 33 Batthyány) és magyar történelem esetében is jelentős a Teleki-állomány fölénye (302 és 107). A Teleki könyvtár drasztikus túlsúlya mutatkozik az antik irodalom terén. A latin irodalom szakján 140 művel szemben mindössze hét említhető a Batthyány-állományból, és az arány a görög irodalomnál hasonló (126 Teleki, 15 Batthyány). A régészet (Teleki 248, Batthyány 67) és a filozófia (Teleki 272, Batthyány 123) mellett még a különböző modern nyelvű irodalmi szakokban találjuk a Teleki-állomány túlnyomó fölényét – az olasz irodalomnál 137–18, a német irodalomnál pedig 246–90 a művek száma.⁶⁶

65 A Teleki-állomány esetében 6213 műről beszélünk (11 055 kötetben), míg a Batthyánynál 8285 műről (kb. 10 000 kötetben). Fontos megjegyezni azt is, hogy a MTA Könyvtár állományából közel sem az összes, Teleki- vagy Batthyány-állományhoz tartozó könyv szerepel a régi szakrendben. Ezres nagyságrendben találhatók kötetek az 500.000-es számokkal jelölt tartományában, melyek ezúttal nem képezik az áttekintés tárgyát.

66 A német irodalom esetében még számos további mű azonosításával számolhatunk Batthyány-vonatkozásúként.

Ezekkel szemben a francia irodalom szakon található művek mennyisége csaknem megegyezik (237 Teleki, Batthyány 220). Szintén hasonló nagyságrendről beszélhetünk a teológia (439–430), a jog (250–285) és az életírás (295–302) esetében.

Azoknak a szakoknak a képe, amelyekben túlnyomó részt tesz ki a Batthyány-állomány, Toldy Ferenc szavainak megfelelően rajzolódik ki: „*De másfelül abban látom mégis becsét a gyűjteménynek, hogy a Magyarországot illető munkákat kivévn, legnagyobb részét eddig nem bírjuk; s névszerint a mult század történeteit illető political iratok, valamint a gazdasági és műtani monographiák egy igen teljes gyűjteményhez szolgáltatnak alapot.*”⁶⁷ A politika szakon az egyébként tekintélyes Teleki-anyaghoz képest is kimagaslik a Batthyány-állományban található művek aránya, (376 Teleki, 817 Batthyány). Kiemelendő, hogy a magyar vonatkozású politikai művek szakján még nagyobb arányban beszélhetünk a Batthyány-állomány fölényéről (7–77). A számok háttérben Batthyány Tódor közéleti érdeklődése áll. A hasonló tematikájú szakok közül említhető a Hadtudomány (65–154) és az Utazás (155–259) szak is. A Batthyány-állomány legnagyobb része a gazdaság szakon található. 2296 ilyen mű található csaknem 3000 kötetben, míg ugyanitt a Teleki-állományból mindössze tizedannyi mű 248 (igaz a Teleki-állományra jellemző magas kötetszámmal, összesen 597 kötetben). A természettudományi szakok mindegyikében a Batthyány-állomány túlsúlya megállapítható. Csaknem tízszeres arányú a fölény két szak, a vegytan (38–230) és az ásványtan (26–213) művei között, és szintén jelentős a különbség a természettannál (79–283). A természettan szak mellett (40–68) a növény- (54–79) és állattan (71–85) szakon is Batthyány fölényről beszélhetünk. Kiemelkedő a különbség a két állomány arányában az orvostudomány szakon (209–533). Érdekes, hogy amíg a reáliáknál a Batthyány-állomány dominál és inkább a szépirodalom terén láttuk a Teleki-állomány túlsúlyát, a matematika terén éppen a Teleki-állományban található több mű (178 Teleki, 143 Batthyány). A természettudományi szakoknál fontos megemlíteni, hogy a Teleki-állomány esetében többnyire itt is nagyobb viszonylagos kötetszámról beszélhetünk, enyhítve a Batthyány-állomány fölényét.⁶⁸

67 MTAK Kézirattár. RAL 61/1839. május 20.

68 Példák a magasabb kötetszámú szakrészekre: Állattan 8r: 24 mű, 62 kötet; Ásvány- és földtan 8r: 23 mű, 45 kötet; Földrajz 8r: 119 mű, 250 kötet; Orvostudomány 8r: 133 mű, 226 kötet; Természettan 8r: 55 mű, 123 kötet; Természettudomány 4r: 5 mű, 53 kötet; Természettudomány 8r: 33 mű, 118 kötet; Vegytan 8r: 35 mű, 80 kötet.

Érdemes a két könyvállományt egy kiválasztott szak, a történelem vonatkozásában is összehasonlítani. E szaknál hozzávetőlegesen mindkét állomány nagyságrendje hasonló (Teleki 647, Batthyány 476). Ha valamennyi feltehetően Batthyány-vonatkozású művet is ide számítjuk, akkor az adatok akár a Batthyány-könyvek javára is módosulhatnának (647–710).⁶⁹ A Teleki-könyvanyag könyvei között a francia művek száma a legmagasabb (249 mű, 38,5%), míg a Batthyány-könyvanyagnál a német művek az állomány csaknem felét teszik ki (228 mű, 47,9%). A francia aránya a Batthyáynál is jelentős (153 mű, 32,1%), ahogy a Telekinél is a németé (213 mű, 32,9%). A latin nyelv kapcsán jelentős a különbség. A Teleki-állomány latin nyelvű műveinek aránya (149 mű, 23%) másfélszerese a Batthyányénak (74 mű, 15,5%). Az olasz művek előfordulása nagyjából hasonló (15, illetve 19 mű), számottevő angol nyelvű állománya a Teleki-könyvanyagnak van (14 mű),⁷⁰ míg a Batthyány-féle könyvanyagban csak egyetlen angol nyelvű fordul elő.⁷¹ A Teleki-állományban még két holland és öt magyar nyelvű mű is található. A Teleki állomány francia nyelvi dominanciájának hátterében a Telekieknek a felvilágosodáshoz való kötődését láthatjuk.

A Teleki-állományon belül az egyik legjelentősebb tematikus csoportot az egyháztörténet képezi 91 művel. Ezen belül 44 az általános, jellemzően többkötetes egyháztörténeti áttekintések száma. Ezekben a kereszténység történetének protestáns nézőpontú olvasata rajzolódik ki.⁷² Ahol katolikus szerzőre bukkanunk,

69 A quarto és octavo méret szerint elhelyezett művekről van szó, a folio tartomány könyveinek feltárása még nem befejezett a Batthyány-állomány esetében.

70 A koronaőr Teleki József megtanult angolul és kereste is az angol irodalmat. Lásd F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 359–362.

71 Persze más szakok szemrevételezésében megmutatkozik, hogy az angol nyelv korántsem volt terra incognita a Batthyány-féle könyvanyag egykori használói előtt.

72 A szerzők evangélikusok (Johann Lorenz von Mosheim, Christoph Matthäus Pfaff, Christian Wilhelm Franz Walch, August Neander, Johann Matthias Schröckh, Ludwig Timotheus von Spittler) vagy reformátusok (Georgius Horn, Paul Ernst Jablonski, Johann Heinrich Hottinger, Friedrich Adolph Lampe). Megvolt a könyvtárban Fleury egyháztörténetének 36 kötetes kiadása és Louis Sébastien L'Enain de Tillemont janzenista szerző hatkötetes műve a kereszténység első hat századáról, amely Edward Gibbon nevezetes (szintén meglevő) művének is egyik inspirációját szolgált. Érdemes megemlíteni a 18. században Angliába térő exjezsuita Archibald Bower kilenckötetes művét a pápák történetéről is.

ott sem a dogmatikus katolikus irányvonal képviselőjéről van szó.⁷³ Az egyháztörténeten belül természetesen az általános áttekintések mellett a legnagyobb részt a reformációt és protestáns egyházak történetét bemutató művek foglalják el.⁷⁴ A francia protestánsokkal kapcsolatos műveket kiemelkedő csoportként különíthetjük el.⁷⁵ Az állomány legnagyobb részét a Franciaországgal kapcsolatos művek teszik ki (96 mű). Ezen a ponton vessünk pillantást egy szűkebb témakörre, amely szemléletes példával szolgálhat a két könyvanyagról. Tudomásunk van róla, hogy a koronaőr Teleki József nyugat-európai (hollandiai és franciaországi) útján érdeklődést mutatott a börtönök iránt.⁷⁶ A könyvek alapján úgy tűnik, hogy a Telekiek különös érdeklődést tanúsítottak a Bastille iránt, könyvtárunkban 11 mű szólt a hírhedt börtönről. A különböző kisebb témakörök közül talán ez a legjelentősebb csoport. A Bastille képét, mint a francia abszolutizmus elnyomásának szimbólumát, a protestáns Constantin de Renneville alapozta meg 1715-ben. *Francia inkvizíció* című művének, melyben a szerző drámai hangnemben ecseteli a börtönben átélt szenvedéseit, három Teleki-bélyegzővel ellátott példánya és egy kiegészítő kötet is megtalálható a könyvállományban. A Batthyány-állományban is található két mű a Bastille-ről (mindkettő Batthyány Tódor possessorával). Az egyik 1784-ből, a Bastille közvetlenül a forradalom előtti irodalmának talán legjelentősebb műve, a későbbi forradalmár, Simon Nicolas Henri Linguet munkája a Teleki-állományban is fellelhető. A Linguet művére írt válasz, amely összhangban áll a Bastille rémséges voltának a későbbi tudományos történetírás által végzett cáfolatával, csak a Batthyány-állományban fellelhető. Világtörténetek és az Európa

73 A bajor Peter Philipp Wolf zürichi illuminátusként írta meg VI. Piusz pápa uralkodásának történetét; janzenista volt Bonaventure Racine, egy 18 kötetes egyháztörténeti mű szerzője; az osztrák Kaspar Royko a felvilágosodás radikális képviselője, az egyházjog terén az epizkopalizmus híve, aki Husz János rehabilitálásáért is kezdeményezte. A portugál pap, António Pereira de Figueiredo Pombal márkai híve, a jezsuiták ellensége volt és a Rómától független portugál nemzeti egyház ügyét támogatta. Claude Fleury püspököt is, akitől két kötet található a Teleki-állományban (az egyik Virág Benedek magyar fordításában), janzenistaként ismeri a szakirodalom. BEREZ Ágnes, *Janzenista olvasmányok Magyarországon*, Doktori disszertáció, SZTE, 2006, 64.

74 Köztük Melanchtonnak és Peucernak a protestáns történelemképet meghatározó Chronikon-jával.

75 Az anyag része a kamizárdok története, valamint kortárs hugenották művei a nantes-i ediktum 1685-ös visszavonásáról (Élie Benoist, Jean Claude, Daniel de Larroque), köztük Claude Brousson, az 1698-ban Franciaországba való visszatérése után kivégzett lelkész műve is. A későbbi történeti elemzések közül Claude-Carloman de Rulhière műve a francia protestánsok 1685 utáni helyzetéről már a francia forradalom és protestáns jogkiterjesztés előestéjén, 1788-ban íródott.

76 F. CSANAK 1983, i. m., 77., 89.

történelmét áttekintő művek is jelentős csoportot alkotnak, köztük több könyvsorozat jellemzően a 18. századból. A Teleki-állományban jelentős a segédtudományi jellegű (kézikönyvek, kronológia, genealógia) történelmi művek aránya, a hadtörténeti irodalomból pedig a hétéves háború a leginkább reprezentált nyolc művel.

A Batthyány-állományban is a francia történelem tekinthető a legjelentősebb csoportnak, de az e témáról szóló művek száma aránylag csekély. A németországi anyagnál jól elkülönül a specifikusan az egyes német hercegségekre vonatkozó irodalom. A művek témájaként a 18. században felemelkedő Szász Választófejedelemség mellett különösen a Bajorországgal foglalkozó kötetek tűnnek fel, 17 mű is bajor vonatkozású.⁷⁷ A Batthyány-könyvanyagban fő témának számít II. József császár és életműve. Ezek a monarchiát általában bemutató statisztikai művek, az uralkodásához köthető legnagyobb megrázkódtatást: egyházpolitikáját és az annak nyomán beálló németalföldi eseményeket, valamint azok hátterét tárgyaló könyvek elsősorban az 1780-as évekből. Az általános egyháztörténeti művek köre sokkal szűkebb, mint a Teleki-anyagban.⁷⁸ Ami különösen érdekelte a Batthyány-könyvtár gyűjtőit – a kisbéri állományra utaló jelek alapján elsősorban Batthyány Józsefet –, az a Jézus Társaságának története volt.⁷⁹

A hadtörténeti irodalom jelentős a Batthyány-állományban. A 18. századra vonatkozó művek nagyjából azonos eloszlásban szólnak a század nagy háborús konfliktusairól, valamint a spanyol örökösödési háborútól az orosz–osztrák–török háborúig terjedő időszakról (1787–1792). A segédtudományi jellegű művek közül a genealógiák szerepelnek nagy számban, de a politikatörténeti forráskiadások

77 Az érdeklődés a művek kontextusából is következtethetően egyértelműen a Wittelsbachok bajor ágának 1777-es kihalásával beálló örökösödési konfliktusnak szól, amikor is II. József az örökös, pfalzi IV. Károly Tivadart területcserével kielégítve egyesíteni akarta örökös tartományait Bajorországgal.

78 A szűkösséget mutatja, hogy itt mindössze egyetlen általánosabb témát tárgyaló egyháztörténeti mű található. A Római Kúriával kapcsolatos művek száma nem nagy (5 mű), az egyik kimondottan egyházellenes mű 1798-ból, melynek a korabeli könyvcenzúra még idézését sem engedte – *Geschichte aller Päbste vom Apostel Petrus an bis mit Pius den Letzten* –, a Festetics családhoz köthető anyagból került az állományba.

79 Ezek között egyszerre található meg a szerzetesrend feloszlásában főszerepet játszó Pombal márk munkája és a jezsuitákat Paraguayban királyság kikiáltásával vádoló mű, valamint a jezsuita szerzetesek által írt munkák, például Pierre Francois Xavier de Charlevoir műve éppen a paraguayi misszióról. A Johannes Drews rendtörténetéből meglevő három kötetben több helyen találunk aláhúzást és NB-bejegyzéseket, például az 16. századi erdélyi katolikus- és jezsuitaüldözésről szólva, elképzelhető, hogy Batthyány József érsektől. A koronaőr Teleki József pesti könyvtárának katalógusán is számottevő részt képeztek a jezsuita rend feloszlásával foglalkozó munkák. Lásd F. CSANAK 1983, i. m., 391.

közt is található több nagy munka.⁸⁰ A mélyebb történeti érdeklődést példázza a francia nyelvű elemzés, amely azt tárgyalja, hogy el lehetett volna-e kerülni a harmincéves háborút. Érdekeseek az az 1783-as izlandi vulkánkitörésről és az 1784-es nagy hidegről és áradásokról szóló művek, de volt Batthyány Tódornak műve az illuminátusokról is. Velencéről pedig tizenegy mű található. Batthyány Tódor nevezetes önjáró hajója, a *Bucentaurus*,⁸¹ a velencei dózsák díszhajójának nevét viselte és a könyveket tekintve adódik a feltételezés, hogy a névadást történelmi olvasmányai ihlették. A Batthyány-állományban négy mű is az ókori hajózásról és kereskedelemről szól (miközben ezen kívül mindössze nyolc műnek témája a klasszikus, görög-római ókor). Ezek között külön is említhető a ptolemaida Egyiptom hajózását bemutató mű. A modern találmányok eredetéről szóló mű szintén Batthyány Tódor jellegzetes érdeklődését példázza. A jellegzetes vonások mellett érdemes kitérni a hasonlóságokra is. Mind a Teleki-, mind a Batthyány-állományban számottevő anyag foglalkozik az Újvilág történetével (előbbinél 18, utóbbinál 20 mű). Egyaránt találhatók egzotikus országok történetéről szóló művek.⁸² A két anyagban gyakorlatilag szinkronban állnak a Nagy-Britannia, Poroszország, Kelet-Európa (Oroszország, Lengyelország), a skandináv országok és az Oszmán Birodalom történetét tárgyaló művek. Megemlíthető még a középkori szerzetes lovagrendek története iránti közös érdeklődés. Hét-hét mű szól ezekről vagy szorosan hozzájuk kapcsolódó témáról mindkét állományban. A két állományban a templomosokról írt művével egyaránt feltűnő szerző Daniel Gottfried Moldenhawer és Friedrich Nicolai is illuminátus volt. Feltehető, hogy mind a Batthyányak, mind a Telekiek érdeklődésének hátterében jórészt a szabadkőművesség eredetét a középkori lovagrendekre visszavezető gondolat állhat.

80 Főképp a Kisberről (Extra Sammlung) Rohoncra szállított könyvek 1817-es katalógusán (a hiányzó kötetekkel együtt) azonosítható *Lettres Historiques*, 54 kötetben. Quarto méretben is van ilyen, a *Sammlung aller Staats- Hof- und Gesandtschaftsschriften*, melynek összesen meglevő 12 kötete úgy egészül ki, hogy az első négy Teleki, a másik nyolc Batthyány eredetű.

81 Ahogy korábbi nagy gabonaszállító hajójának is ez volt a neve.

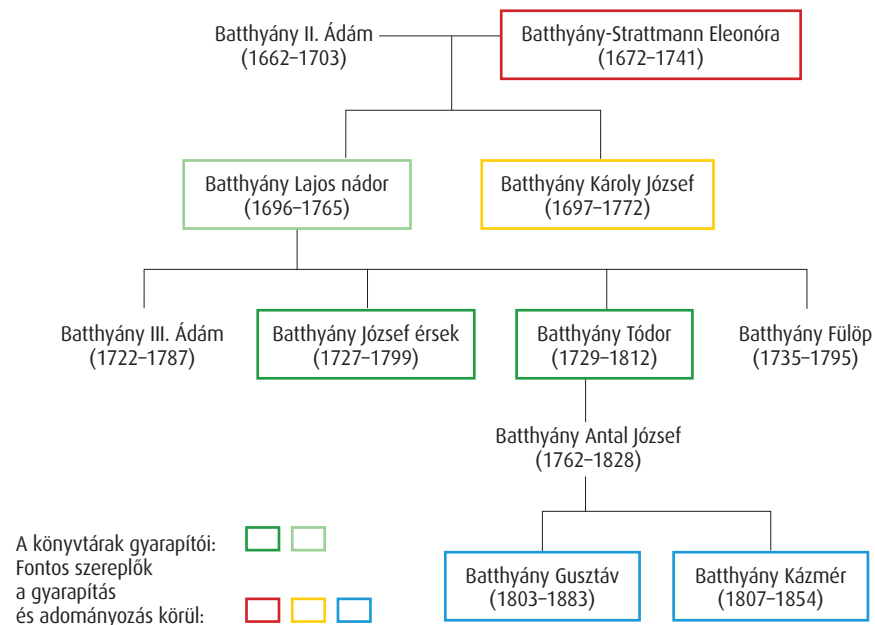
82 A Batthyány-állományból a jezsuita Martino Martini beszámolója Kína 1644-es mandzsu meghódításáról és az afrikai Dahomey királyság története, a Telekiből Engelbert Kaempfer Japánról és a jezsuita Antoine Gaubil a mongolok birodalmáról írt műve emelhető ki.

Összefoglalás

Az Akadémiai Könyvtárban őrzött Batthyány-könyvállomány a magyar történelem jelentős szerepet játszó szereplőiről szolgál fontos adalékokkal. A könyvanyag feltárása nemcsak a gyarapítók kilétét, a rohonci és kisbéri könyvállomány egymáshoz való viszonyát tisztázza, hanem egy szerteágazó könyvtári hálózatba és más családok könyvkultúrájába is betekintést enged. A Batthyány-állomány gazdasági, természettudományos és műszaki művei nemcsak korukban emelkedtek ki a hazai könyvanyagból,⁸³ hanem – ahogy a Teleki-állománnyal összehasonlítva láttuk – összetétele az 1838-as adományozás idején is különlegesnek számított. A történelem szak műveinek összevetésében a Batthyány-adománynak a Teleki-állományt kiegészítő, sokoldalú, érdekes könyvanyagát láttuk viszont. Az adományozók szándékuk szerint nem a fölösleges lomoktól akartak megszabadulni. Beszélhetünk viszont a könyvekkel kapcsolatos sajátos negatív attitűdről, a Tudós Társaság tagjai (elsősorban Nagy Károly) mellett Batthyány Antal József esetében. Batthyány Antal József a rohonci könyvtárba szállíttatta a kisbéri könyvtár általa elavultnak ítélt könyveit. A más uradalmakból átszállított könyvekkel együtt jött létre Rohoncon az a könyvlerakat, amely 1838-ban fogadta az átvételre érkezőket. Végezetül idézzük a tudománytörténész Vekerdi László szavait az Akadémiai könyvtár természettudományos állományáról: „*De még ez az anyag is, [az Akadémiai-könyvtár első időszakának gyarapodásai] még Batthyány Gusztáv annyit böcsmérelt könyvtára is sokkal de sokkal többet ért, tisztán tudományos szempontból is annál, amire az induló és szerveződő Társaság tagjai és korifeusai becsülték; a Teleki-könyvtárral együtt pedig még akkor az ezernyolcszázharmincas-negyvenes években is könnyen és nem nagy költséggel korszerűsíthető állományt képezett.*”⁸⁴

83 Mialkovszky Mária a kortárs összevetésben kiemelkedő értékű gazdasági-technológiai állományról beszél. MIALKOVSKY 1972, i. m., 99. Batthyány Tódor szakmai felkészültségének kérdésére is kitér Endrei Walter kutatásai nyomán. ENDREI Walter, *Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században*, Budapest, 1965; MIALKOVSKY 1972, i. m., 43.

84 VEKERDI 1976, i. m., 29. Véleményem szerint Vekerdi némiképp túlértékeli a Batthyány-könyvadomány negatív kritikáját, hiszen Toldy Ferenc is megállapítja a gyűjtemény értékes voltát, különösen a legnagyobb szakok vonatkozásában.

1. kép A Batthyány család fontosabb könyvgyűjtői

2. kép Batthyány Kázmér (1807–1854), politikus, külügyminiszter portréja. Barabás Miklós festménye

3. kép Batthyányi Tódor (1729–1812), birodalmi gróf, császári és királyi titkos belső tanácsos, hajóépítő mérnök. Ismeretlen festő 1780 körül

4. kép Batthyány József (1727–1799) esztergomi érsek, hercegprímás

6. kép A kisébri könyvtárból származó kötetek a rájuk jellemző címkével (Hursán Szabolcs felvétele)

5. kép A kisébri Batthyány–Wenckheim-kastély

FÜGGELÉK